

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica 14(2020)

ISSN 2084-5456

DOI 10.24917/20845456.14.6

Mariusz Szubert

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków, Polska

Aktywizacja uczniów poprzez projekt wycieczki geograficzno-krajoznawczej „Żuławy Wiślane – znane i nieznanne” w klasie siódmej szkoły podstawowej

Streszczenie

W artykule przedstawiono projekt wycieczki geograficzno-krajoznawczej, która łączy edukację geograficzną z krajoznawstwem. Na tym przykładzie oparto tezę, że metoda projektu geograficzno-krajoznawczego inspirowa i aktywizuje uczniów do zdobywania wiedzy poprzez entuzjazm i pasję poznania. To powoduje, że uczeń podejmuje rolę odkrywcy, a podczas wycieczki, jako geograf i przewodnik, dzieli się wiedzą i objaśnia walory i atrakcje turystyczne. Projekt poszerza i pogłębia wiedzę z zakresu geografii regionalnej oraz historii Polski. Jego realizację przewidziano w klasie siódmej szkoły podstawowej, podczas zajęć pozalekcyjnych w ramach pracy w szkolnym kole geograficznym lub klubie krajoznawczo-turystycznym.

Activation of students through the project of the geographical and sightseeing tour “Żuławy Wiślane – known and unknown” in the seventh primary school class

Abstract

The article presents project of the geographical-sightseeing tour, that connects geographical education with sightseeing (knowledge of one's country). On this example the thesis was verified, that geographical-sightseeing project methodology inspires and activities students to acquire knowledge through enthusiasm and passion of learning. This encourages students to take on the role of explorer, and during the tour to share their knowledge as well as to explain tourist values and attractions as a geographer and a tour guide. Project expands and improves knowledge in the range of regional geography and history of Poland. Its implementation was envisaged in the 7th grade of primary school during extracurricular activities such as geography club or sightseeing-tourism club.

Słowa kluczowe: geografia, szkoła podstawowa, projekt edukacyjny, wycieczka geograficzno-krajoznawcza, Żuławy Wiślane

Key words: geography, primary school, educational project, geographical and sightseeing tour, Żuławy Wiślane

Otrzymano: 29.12.2019

Received: 29.12.2019

Zaakceptowano: 10.06.2020

Accepted: 10.06.2020

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Szubert M. (2020). Aktywizacja uczniów poprzez projekt wycieczki geograficzno-krajoznawczej „Żuławy Wiślane – znane i nieznane” w klasie siódmej szkoły podstawowej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 14, 86–106, doi: 10.24917/20845456.14.6

Wprowadzenie

Problem efektywnego nauczania o regionach Polski jest wciąż aktualny. Świadczy o tym mnogość publikacji, np. w „Geografii w Szkole”, w których nauczyciele dzielą się swoimi doświadczeniami w tym zakresie. Często jako metoda aktywizująca uczniów wykorzystywany jest projekt edukacyjny, na co wskazuje różnorodność projektów zgłoszonych na konkurs dwumiesięcznika „Geografia w Szkole” na najlepszy projekt edukacyjny „Przyroda i ludzie południowego Bałtyku”. W wielu publikacjach prezentowane są również scenariusze lekcji opartych na metodzie projektu edukacyjnego (np. Barwinek, 2005; Angiel i Szarzyńska, 2006; Józwiak, 2006; Zaparucha, 2006; Słobodzian, 2018).

Popularność projektu edukacyjnego wynika z zalet metody projektu, która rozwija u uczniów aktywność, samodzielność i kreatywność. Metoda ta skłania ich do samodzielnego poszukiwania odpowiedzi na nurtujące ich pytania, dokonywania wyborów oraz podejmowania decyzji. Niewątpliwą zaletą metody projektu jest interdyscyplinarne podejście do konkretnego zagadnienia. Dzięki temu zarówno nauczyciel jak i uczeń mają swobodę w doborze treści oraz sposobów działania, co u uczniów wyzwala wrażliwość poznawczą oraz wolę dostrzegania tego, co nie jest oczywistym (Groenwald, 2007; Słobodzian, 2018).

W obowiązującej podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej wprowadzono egzemplifikację edukacji regionalnej Polski. Jest to całkowicie odmienna koncepcja od poprzedniej – realizowanej w gimnazjum.

Krajobrazy Polski omawiane są na przykładzie Tatr (wysokogórski), Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (wyżynny), Niziny Mazowieckiej (nizinny), Pojezierza Mazurskiego (pojezierny), Pobrzeża Słowińskiego (nadmorski), Wyżyny Śląskiej (miejsko-przemysłowy), Wyżyny Lubelskiej (rolniczy). Przykładowe regiony wskazano również w przypadku nauczania o relacjach między elementami środowiska geograficznego. Ochrona przeciwpowodziowa analizowana jest na przykładzie Dolnego Śląska i Małopolski, analiza przyrodniczych i pozaprzyrodniczych czynników warunkujących produkcję energii na przykładzie województw pomorskiego i łódzkiego. Województwa pomorskie i podlaskie wskazano jako przykładowe do analizy wpływu migracji na strukturę demograficzną. Na przykładzie Pobrzeży Bałtyku uczeń określa wpływ walorów przyrodniczych oraz dziedzictwa kulturowego na rozwój turystyki na tych obszarach (Podstawa programowa...). W programach nauczania wymienione treści występują w klasie piątej i klasie siódmej (Głowacz i in., 2017b; Tuz i in., 2017).

Krajobrazy Polski omówiono w podręcznikach dla klasy piątej. Przyrodniczą charakterystykę regionów wzbogacono prezentacją atrakcji turystycznych i dziedzictwa kulturowego (np. Lechowicz i in., 2018; Szlajfer i in., 2018). W podręcznikach dla klasy siódmej treści dotyczące regionów są rozproszone. Przykładowo wzmianki

o Żuławach Wiślanych występują w tematach: pasy rzeźby terenu, rzeki w Polsce, gleby Polski, uprawy roślinne w Polsce (np. Malarz i in., 2017; Głowacz i in., 2017a).

Nauczanie o regionach Polski w zreformowanej szkole podstawowej stało się zatem nowym wyzwaniem dla nauczycieli. Jest to wyzwanie zarówno w zakresie doboru treści uzupełniających charakterystykę regionów Polski zawartą w podręcznikach, jak również w zakresie form i metod nauczania. Sprawdzoną i chętnie stosowaną metodą jest projekt edukacyjny, którego realizacja pobudza i rozwija zainteresowanie uczniów geografiami.

Celem publikacji jest prezentacja projektu edukacyjnego – wycieczki geograficzno-krajoznawczej „Żuławy Wiślane znane i nieznane”. Idea tego projektu opiera się na połączeniu edukacji geograficznej z krajoznawstwem oraz na założeniu, że aktywność uczniów wywoła u nich zainteresowanie geografiami Polski opartą na pasji poznawania regionów geograficznych. Elementem projektu jest holistyczna charakterystyka regionu, która jest głównym założeniem programu wycieczki geograficzno-krajoznawczej. Jest to nawiązanie do dawnych, lecz wciąż aktualnych podstaw krajoznawstwa, które S. Pawłowski uznawał za gałąź geografii, geografii stosowanej kraju ojczystego oraz do krajoznawstwa wycieczkowego, uznawanego przez A. Janowskiego jako grunt kształtowania podstawy patriotycznej.

Projekt zakłada dużą samodzielność uczniów w realizacji poszczególnych zadań: gromadzenia materiałów źródłowych, ich analizy, określania zależności między elementami środowiska geograficznego Żuław Wiślanych, wyboru cech krajobrazu naturalnego i kulturowego wyróżniających ten region, wskazania atrakcji turystycznych, zaplanowania trasy wycieczki oraz jej przedstawienia w formie prezentacji multimedialnej. Projekt angażuje uczniów nie tylko w zakresie teoretycznego opracowania trasy wycieczki, lecz również w jej realizację w terenie. Nauczyciel jest koordynatorem projektu, inspiratorem i konsultantem, który motywuje uczniów i inicjuje ich działania, dostarcza materiały źródłowe oraz inspiruje ich do przemyśleń oraz poszukiwania rozwiązań poprzez stawianie pytań lub hipotez.

Zakończeniem projektu edukacyjnego jest szkolny konkurs krajoznawczy na najciekawszą wycieczkę. Projekt nawiązuje do koncepcji przedstawionej przez E. Szkurłat i in. (2014). Wycieczka, która uzyska największą liczbę głosów może być zrealizowana w ramach wycieczek szkolnych, stanowiących znakomite połączenie edukacyjnej i wychowawczej działalności szkoły z krajoznawstwem i turystyką (Marszałek, 2006; Michalczyk, 2016).

Projekt wycieczki geograficzno-krajoznawczej

Realizację projektu poprzedzają prace przygotowawcze, podczas których nauczyciel wskaże uczniom regiony, w których odbędą się wycieczki geograficzno-krajoznawcze. Mogą być to regiony wymienione w podstawie programowej lub inne, których poznanie poprzez realizację projektu poszerzy wiedzę o Polsce. Jednym z takich regionów mogą być Żuławy Wiślane, które są nie tylko ważnym terenem rolniczym, ale również obszarem o cechach przyrodniczych niespotykanych w innych częściach Polski oraz atrakcyjnym oraz atrakcyjnym regionem turystycznym.

Projekt wykonywany będzie na zajęciach pozalekcyjnych, w ramach działalności szkolnego koła geograficznego lub szkolnego klubu turystyczno-krajoznawczego.

Pierwsza część projektu polegająca na opracowaniu trasy wycieczki geograficzno-krajoznawczej może być realizowana od września do listopada. Obejmuje ona cztery etapy: planowanie, realizację, prezentację wyników i ewaluację. Jej zakończeniem jest szkolny konkurs krajoznawczy, podczas którego uczniowie wybierają spośród przygotowanych projektów – najlepszą wycieczkę, na którą chcieliby pojechać (patrz tab. 1 na następnych stronach).

Merytoryczny zakres projektu

Opowieść geograficzno-krajoznawcza Żuław Wiślanych znane i nieznanne

Niezwykłość Żuław Wiślanych na tle innych regionów Pobrzeża Gdańskiego wynika z przeszłości geologicznej związanej z działalnością akumulacyjną rzek, cech krajobrazu naturalnego delty Wisły oraz specyfiki krajobrazu kulturowego, w który wpisany jest wielowiekowy rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy tego regionu oraz cenne obiekty i walory krajoznawcze.

Żuławy na mapie Polski

Żuławy Wiślane dobitnie wyodrębniają się w krajobrazie Pobrzeża Gdańskiego. Są rozległym, równinnym obniżeniem otoczonym od wschodu Wysoczyzną Elbląską i Pojezierzem Iławskim, a od zachodu Pojezierzem Kaszubskim i Pojezierzem Starogardzkim. Wysoczyzny pojezierne wznoszą się od 30 do 70 m ponad rozległą równinę Żuław (Głodek, 1967). Od północy przylega do niej Mierzeja Wiślana. Cechy krajobrazu Żuław Wiślanych powodują, że ukształtowanie ich powierzchni, podkreślone na mapie ogólnogeograficznej intensywnym kolorem zielonym (z uwagi na niewielką wysokość bezwzględna), jest wyraziste nawet na małoskalowych (ścienne) mapach Polski. Region ten kształtem przypomina trójkąt, którego podstawa dochodzi do Zatoki Gdańskiej, a przeciwległy wierzchołek znajduje się 40 km na południe od ujścia Wisły, w okolicach Gniewu (ryc. 1).

Tabela 1. Etapy realizacji projektu

Etap pracy	Cele etapu	Zadania wykonywane przez nauczyciela	Zadania wykonywane przez uczniów	Sposoby wykonania zadań
Planowanie	- doskonalenie umiejętności planowania pracy indywidualnej i zespołowej; - rozwijanie zainteresowań geografą Polski; - ustalenie zakresu wiedzy o regionie; - wybór źródeł informacji/wiedzy przydatnych w planowaniu wycieczki i charakterystyce geograficzno-krajoznawczej Żuław Wiślanych.	- zapoznanie uczniów z celami projektu; - określenie form i metod realizacji zadań; - określenie czasu realizacji projektu; - opracowanie harmonogramu pracy grup (spotkania i konsultacje); - określenie zasad oceny wiedzy i umiejętności uczniów; - ewaluacja.	- opracowanie harmonogramu realizacji projektu (kolejność zadań, czas ich realizacji; przydzielenie zadań uczniom).	- praca grupowa.
Realizacja	- poznanie problematyki przyrodniczej Żuław Wiślanych; - poznanie historii Żuław Wiślanych; - poznanie problematyki społecznej Żuław Wiślanych; - poznanie problematyki gospodarczej Żuław Wiślanych; - poznanie obiektów i walorów krajoznawczych przyrodniczych i kulturowych Żuław Wiślanych; - tworzenie opisu krajoznawczego regionu; - planowanie trasy wycieczki; - tworzenie opisu geograficzno-krajoznawczego wybranych miejsc na trasie wycieczki; - tworzenie multimedialnej prezentacji wycieczki.	- organizacja pracy zespołu (np. opracowanie harmonogramu pracy, doradztwo przy podziale zadań); - aktywizowanie uczniów w zakresie realizacji podjętych zadań; - wspomaganie kreatywności uczniów w realizacji projektu; - ocena źródeł informacji (wiedzy); - ocena wartości zgromadzonego materiału źródłowego; - koordynacja działań indywidualnych w celu zapewnienia efektywnej pracy zespołu; - bieżące konsultacje merytoryczne i metodyczne); - objaśnianie zasad przygotowania prezentacji multimedialnej zgodnie z metodyką krajoznawstwa; - bieżące konsultacje opracowań; - korekta opracowań.	- wybór i ocena źródeł wiedzy geograficznej i krajoznawczej; - wybór map i fotografii; - opis Żuław na podstawie map (mapy Polski w atlasie geograficznym oraz map turystycznych); - opracowanie rozwoju geologicznego Żuław; - opis krajobrazu naturalnego Żuław; - opis krajobrazu kulturowego Żuław; - opis i klasyfikacja walorów i atrakcji krajoznawczych; - opracowanie trasy wycieczki krajoznawczej na podstawie mapy samochodowej (podzielenie trasy na etapy, wyznaczenie punktów węzłowych trasy, określenie czasu przejazdu pomiędzy nimi).	- praca indywidualna i praca grupowa.

Prezentacja wyników – Szkolny konkurs krajoznawczy			– prezentacja multimedialna trasy wycieczki geograficzno-krajoznawczej „Żuławy Wiślane znane i nieznanne”.	– praca indywidualna i praca grupowa.
Ewaluacja	– ocena projektu na podstawie prezentacji multimedialnej; – ocena geograficzno-krajoznawczej charakterystyki regionu podczas wycieczki.	– opracowanie kryteriów ewaluacji; – ocena prezentacji multimedialnej; – ocena sposobu przedstawienia prezentacji wycieczki krajoznawczej; – ocena realizacji projektu.	– wybór wycieczki „Żuławy znane i nieznanne” – najlepszego spośród zaprezentowanych projektów.	– praca grupowa.
Wycieczka geograficzno-krajoznawcza	– geograficzna charakterystyka regionu podczas wycieczki; – opisy krajoznawcze podczas wycieczki.	– ustalenie terminu wycieczki krajoznawczej; – wybór biura turystycznego; – organizacja wycieczki we współpracy z biurem turystycznym.	– prezentacja słowna (np. opisy krajoznawcze) podczas wycieczki obiektów i walorów krajoznawczych; – obserwacja; – łączenie teorii z praktyką.	– praca grupowa i indywidualna.

Opracowanie własne

Ryc. 1. Hipsometria Żuław Wiślanych. Opracowanie własne na podstawie *Atlas geograficzny Polska, kontynenty, świat...*

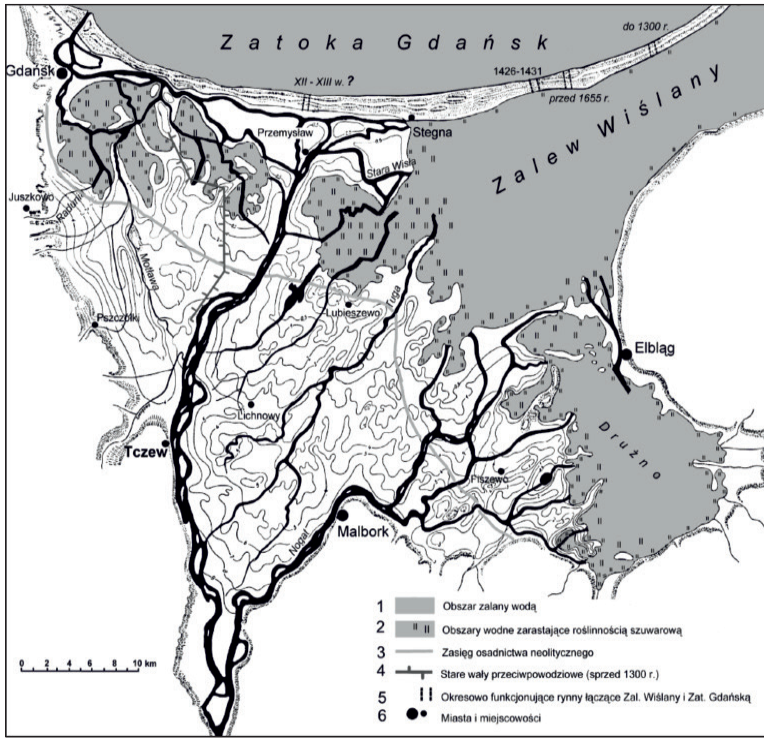
Objaśnienia w tab. 2

Przeszłość geologiczna delty Wisły

Rozwój największej w Polsce delty rzecznej – Żuław Wiślanych związany jest z zanikiem lądolodu skandynawskiego, historią geologiczną Morza Bałtyckiego oraz tworzeniem się mierzei. Budowa delty rozpoczęła się w schyłkowej fazie Morza Litorynowego. Wówczas Wisła uchodziła do rozległej zatoki w okolicach Białej Góry. Najstarsze osady budujące deltę mają ok. 9760 ± 150 lat, czyli 9690 ± 150 lat BP (Starkel, 2001: 135). W ciągu ok. 2000 lat wzdłuż Wisły z akumulowanych osadów uformowany został stożek pomiędzy Tczewem, Malborkiem i Nowym Stawem (Głodek, 1967).

Podczas kolejnych 5000 lat Wisła i Nogat zasypały osadami południowo-zachodnią część zatoki. Ok. 5000–4000 lat temu nad brzegiem morza leżały dzisiejsze: Dzierzgoń, Stare Pole, Nowy Dwór Gdański oraz historyczna część Gdańska – Główna i Stare Miasto (Starkel, 2001). Pod wodą była wówczas północna i wschodnia część Żuław Elbląskich, północna część Wielkich Żuław oraz północno-wschodni kraniec Żuław Gdańskich. Akumulacja osadów we wschodniej części zatoki rozpoczęła się od 7000–6000 lat temu. Zamknięcie zatoki mierzeją spowodowało rozrost delty w kierunku wschodnim i północno-wschodnim (akumulacja osadów przez Nogat i Szkarpawę). Wisła natomiast uformowała północny kraniec Żuław Gdańskich (Głodek, 1967; Szukalski, 1975).

Ok. 1300 roku dzisiejsze jezioro Drużno miało znacznie większy zasięg niż obecnie. Jego brzegi sięgały na zachodzie po Jegłownik, Gronowo Elbląskie i Żuławkę Sztumską. Zarastająca szuwarami zachodnia część Zalewu Wiślana sięgała Sztutowa, Żuławek Nowego Dworu Gdańskiego i Marzęcina. Szuwary porastały też środkową część Żuław Gdańskich (ryc. 2).

Ryc. 2. Delta Wisły ok. 1300 r. wg J. Plit (2016).

Fot. 1. Strefa szuwarowa jeziora Drużno (fot. M. Szubert).

Ryc. 3. Zawiesina w zatoce Gdańskiej podczas fali powodziowej 2.06.2019 r. Zdjęcie satelitarne © ESA / Copernicus.

Źródło: <https://www.facebook.com/polskaszsentinela/posts/530150150853736> (dostęp: 14.12.2019)

Po regulacji sieci rzecznej pod koniec XIX w. ustała budowa delty Nogatu i Szkar-pawy, natomiast rozpoczęła się budowa stożka na podwodnym skłonie Zatoki Gdańskiej u ujścia Przekopu Wisły. W ciągu 200 lat Wisła z transportowanego materiału uformowała nadwodną oraz podwodną część stożka. Współcześnie zachodzi szybki rozrost tego stożka, pomimo że część osadów, głównie zawiesiny przemieszczana jest przez prądy przybrzeżne (ryc. 3).

We wschodniej części tego stożka znajduje się śródleśne jezioro deltowe, a u ujścia Wisły ukazują się łachy piaszczyste będące częścią delty podwodnej (ryc. 3). Wciągu ostatnich 60 lat zmniejszył się Zalew Wiślan, w głąb którego na 300–600 m rozbudowała się delta Nogatu. Kilkakrotnie zmniejszyła się powierzchnia jeziora Drużno, wokół którego tafla wody rozwinęły się rozległe bagna. Znikła też płytka zatoka u ujścia Świętej (Tugi) do Zalewu Wiślanego w okolicach Osłonki (Plit, 2016).

Teraz są to rozległe poldery pocięte gęstą siecią kanałów melioracyjnych, które jeszcze 700 laty podobne były do przybrzeżnych terenów wokół jeziora Drużno, Zatoki Elbląskiej i Zalewu Wiślanego (fot. 1).

Krajobraz Żuław Wiślanych, czyli „mała Holandia” w Polsce

Współczesny krajobraz Żuław Wiślanych jest efektem procesów naturalnych oraz skutkiem gospodarowania na tym terenie. Natura kształtowała go przez ok. 5000 lat, człowiek natomiast od ok. 1300 r., przy czym pierwsze ślady osadnictwa datowane są na neolit (3–2,5 tys. lat p.n.e.). Na tle krajobrazów Pobrzeża Gdańskiego Żuławy Wiślane wyróżniają rozległe poldery pocięte gęstą siecią kanałów melioracyjnych oraz szachownica pól, co przywołuje skojarzenia z Holandią. Powierzchnia obszarów depresyjnych wynosi ok. 450 km² (Kondracki, 2009). Największe znajdują się na obszarach intensywnej akumulacji aluwii i zaniku zatoki po 1300 r.: we wschodniej części Żuław Elbląskich wokół jeziora Drużno, na wschód od Wisły pomiędzy Nowym Dworem Gdańskim i Stegną, aż po Zalew Wiślany oraz w północnej części Żuław Gdańskich pomiędzy Gdańskiem, Pruszczem Gdańskim i Wisłą (ryc. 1). Długość głównych kanałów melioracyjnych oceniana jest na ok. 3 tys. km, a kanałów bocznych na 17 tys. km (Kondracki, 2009). Głównymi ciekami odwadniającymi poldery są kanały: Linawa, Panieński, Jagielloński, Cieplicówka, Tina oraz rzeki Święta (Tuga) i Szarpawa z odnogą – Wisłą Królewiecką. Wodę z kanałów odwadniających tereny depresyjne przepompowują z dołu do góry jakże liczne na Żuławach przepompownie, a wśród nich największe w Rybinie i Osłonce.

Różnica wysokości na Żuławach Wiślanych wynosi zaledwie 16,4 m. Kulminacja tego regionu (14,6 m n.p.m.) znajduje się w okolicach Pruszcza Gdańskiego. Miejsce najniższe położone (1,8 m p.p.m.) znajduje się w Raczkach Elbląskich, w pobliżu jeziora Drużno (fot. 2). Niedawno pojawiły się doniesienia o „odkryciu” w Marzęcinie terenu położonego o 20 cm niżej (np. <http://mojezulawy.pl>, <http://gazetaolsztynska.pl>), które jak dotychczas nie zostały potwierdzone przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii.

Cechą krajobrazu Żuław Wiślanych jest niemal całkowite wylesienie. Cennym przyrodniczo jest zachowany płat lasu porastającego od XVIII w. Mątewski Cypel, w widłach Nogatu i Wisły. Otaczają go pola orne, łąki i pastwiska. W krajobrazie wyróżniają się też niewielkie zagajniki łęgowe. Mierzęję Wiślaną porasta bór sosnowy. Wylesienie było jedną z przyczyn intensywnej przyrosty delty w XIX w. (Plit, 2016).

Fot. 2. Najniżej położone miejsce w Polsce w Raczkach Elbląskich (fot. M. Szubert)

Historia regionu zapisana w krajobrazie kulturowym

Delta Wisły była atrakcyjnym obszarem osadniczym. Żyzne i urodzajne gleby – mady – sprzyjały rozwojowi rolnictwa, a dostęp do morza rozwojowi portów w Gdańsku i Elblągu. Wschodnią część Żuław kolonizowali Prusowie. Zakładali grody na wschód od Nogatu, na terenie Pomezanii, Pogezanii i Warmii. Jeden z nich – Truso – był portem morskim. Zachodnia część delty Wisły znajdowała się na Pomorzu Gdańskim, gdzie u ujścia Wisły rozrastał się port w Gdańsku. Ok. 1230 r. Krzyżacy rozpoczęli podbój i kolonizację Prus. Granica pomiędzy Pomorzem Gdańskim i Państwem Zakonnym przebiegała na Wiśle. Wkrótce, na terenie Żuław Wielkich i Elbląskich (Prusy Górne) utworzono komturie, wójtostwa, prokuratorie i komornictwa. W roku 1243 na terenie Państwa Zakonnego zatwierdzono diecezję. Jedną z nich była diecezja pomezkańska, w granicach której znalazła się wschodnia część Żuław. W 1309 r. Krzyżacy opanowali Gdańsk i zajęli Pomorze Gdańskie. Wówczas Malbork stał się stolicą państwa krzyżackiego, a Żuławy Wiślane pozostały w nim do 1466 r.

Zapisem tego okresu historii w krajobrazie Żuław są zamki krzyżackie lub ich ruiny, układy urbanistyczne miast oraz gotyckie kościoły. Największy spośród zamków – dawna siedziba wielkiego mistrza Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie znajduje się w Malborku. Dziś większość zamków krzyżackich to ruiny, ale mimo to relikty tych budowli wraz z zachowanymi detalami architektonicznymi świadczą o dawnej ich potędze i świetności. Niektóre, po odbudowie odzyskały dawne piękno jako muzea lub hotele. Oprócz Malborka warownie krzyżackie lub ich relikty odnajdziemy w: Gdańsku, Elblągu, Pasłęku, Dzierzgoniu, Gniewie, Grabinach-Zameczku oraz Sztumie. Zabytkowe układy urbanistyczne miast portowych lokowanych w czasach krzyżackich na prawie lubeckim zachowały się

w Gdańsku i w Elblągu (fot. 3). Obydwa miasta wstąpiły do Związku Hanzeatyckiego. W lubeckich układach urbanistycznych dobitnie zaznacza się gotycka architektura sakralna. W Elblągu przykładem jest kościół św. Mikołaja, a w Gdańsku największy w Polsce gotycki kościół ceglany – Bazylika Mariacka Najświętszej Maryi Panny.

Fot. 3. Zajęcia dydaktyczne podczas ćwiczenia terenowe z krajoznawstwa na 3. roku turystyki i rekreacji przy makiecie średniowiecznego Elblągu w ratuszu miejskim w Elblągu (fot. M. Szubert)

W latach 1376–1466 odnotowano na Żuławach aż 11 katastrofalnych powodzi (Plit, 2016). Wymusiło to konieczność budowy kanałów i wałów przeciwpowodziowych. Podejmowano również – nie zawsze udane – regulacje systemu rzecznych. Zagospodarowanie Żuław Wiślanych w czasach krzyżackich rozpoczęto od strony Gdańska. Na południe od miasta wybudowano sieć kanałów melioracyjnych, po czym powstały tam rozległe poldery przeznaczone na łąki i pastwiska. Wzdłuż Raduni i Motławy budowano młyny i tartaki, co wiązało się z piętrzeniem wód tych rzek. W ujściu Motławy i Wisły rozbudowano port. W podobny sposób przekształcono krajobraz naturalny w okolicach Elbląga (Plit, 2016).

W latach 1466–1772 Żuławy Wiślane znajdowały się pod władaniem królów Polski, w granicach Prus Królewskich, które w 1569 r. włączonych do Rzeczypospolitej. Wisła w dalszym ciągu była najważniejszą drogą wodną, którą spławiano do Gdańska produkty rolne, drewno i rozmaite towary (m.in. sól, zboże) z niemal 2/3 obszaru ówczesnej Polski. Handel był podstawą potęgi gospodarczej miast portowych – Gdańska i Elbląga. Na terenie Żuław osiedlali się Niemcy, Polacy, a od XVI w. osadnicy z Fryzji i Niderlandów zwani olędrami. Nasilenie napływu olędrów na Żuławy przypadało na okres kontrreformacji w Europie zachodniej. W większości była to ludność protestancka wyznania menonickiego. Potrafili oni gospodarować na obszarach podmokłych, gdzie w pełni wykorzystali swoje umiejętności melioracyjne oraz rolnicze i stali się najzamożniejszą grupą chłopów. W krajobrazie kulturowym Żuław pozostały wsie olęderskie – ulicówki wodne, cmentarze oraz charakterystyczne domy. Przykładem ulicówki wodnej jest Tujsk oraz Tropy Elbląskie, mała wieś na skraju strefy szuwarowej jeziora Drużno (fot. 4). Podcieniowe domy olęderskie

odnajdziemy m.in. w Marynowach, Palczewie i Żuławkach (fot. 5). W Drewnicy i Palczewie zachowały się wiatraki holenderskie, a w Stogach Malborskich znajduje się największy w Polsce cmentarz menonicki.

Był to również okres prosperity miast portowych – Gdańska i Elbląga. W architekturze miejskiej dominował manieryzm niderlandzki. Mieszczanie budowali kamienice z bogato zdobionymi frontonami i przedprożami. Po przebudowie cechy renesansowe uzyskał ratusz Głównego Miasta oraz Dwór Artusa w Gdańsku. Ich wnętrza zdobi malarstwo mistrzów niderlandzkich. Wybitnymi przykładami architektury są: Zielona Brama, Złota Brama i Wielka Zbrojownia.

Po I rozbiórce Polski (1772) Żuławy Wiślane zostały włączone do Prus. W tym czasie podjęto kompleksowe prace związane z regulacją sieci rzecznej Żuław Wiślanych. Wymusiły to katastrofalne powodzie, których w latach 1655–1800 odnotowano aż 50. Bardzo szybko rozrastała się delta Nogatu oraz szybko zmniejszała się powierzchnia jeziora Drużno (Plit, 2016). Niewątpliwie przyczynił się do tego rozwój osadnictwa (już w XVI w. Żuławy były gęsto zaludnione), wycinka lasów, zwiększanie areału pól ornych i głęboka orka. Do XVI w. większość wód Wisły kierowana była poprzez Nogat (75-85%) oraz Szkarpawę do Zalewu Wiślanego (Głodek, 1967), co wiązało się z intensywną jego agradacją. W związku z tym, już w XVIII w. rozpoczęto planowanie regulacji sieci rzecznej w celu wyhamowania akumulacji osadów w Zalewie Wiślanym i skierowania ich do Zatoki Gdańskiej.

Wiek XIX zdominowały ważne do Żuław inwestycje hydrotechniczne. W lutym 1840 r. miała miejsce kolejna wielka powódź, gdyż kra zatamowała przepływ w korycie Wisły. Rzeka uformowała nowe ujście w Górkach Wschodnich (Gdańsk-Sobieszewo), które W. Pol nazwał Wisłą Śmiałą. Część rzeki pomiędzy Sobieszowem i Gdańskiem określano jako Leniwkę. Po kolejnej katastrofalnej powodzi z 1888 r. podjęto decyzję o budowie przekopu Wisły. Pierwsza koncepcja takiego przekopu pochodzi z 1768 r. Budowę Przekopu Wisły przez Mierzęję Wiślaną pomiędzy Świbnem i Mikoszewem zrealizowano w latach 1891-1895. Przekop otwarto 31 marca 1895 r. Kanał ten ma szerokość od 250-400 m i otoczony jest wałami o wysokości do 10 m. Bieg rzeki skrócono o 9 km, a stare koryto Leniwki nazwano Wisłą Martwą (Głodek, 1967). Od głównego koryta rzeki odcina ją śluza w Przegalinie. W 1900 r. od Wisły odcięto Nogat poprzez wybudowanie śluzy w Białej Górze. Szkarpawę odcina śluza Gdańska Głowa, zbudowana w 1895 r.

Kolejną istotną dla Żuław Wiślanych inwestycją hydrotechniczną był Kanał Elbląski łączący Pojezierze Hławskie (Oberland) z Elblągiem, funkcjonujący nieprzerwanie od 1862 r. Miał on istotne znaczenie gospodarcze jako droga transportu płodów rolnych oraz towarów do portu w Elblągu. Jednak rozwój transportu kolejowego i drogowego spowodował, że już w latach 30. ubiegłego wieku jego funkcja gospodarcza zanikła. Obecnie jest atrakcją turystyczną (Kowalski, 2016).

Wiek XIX, szczególnie jego 2. połowa to okres prosperity gospodarczej Żuław Wiślanych. Rozwijało się rolnictwo oraz produkcja przemysłowa. W krajobrazie wiejskim pojawiły się pałace pruskich junkrów – właścicieli wielkoobszarowych majątków ziemskich. Rozkwit przeżywały Gdańsk i Elbląg jako porty morskie oraz ośrodki gospodarki morskiej (stocznie, produkcja maszyn). Ponadto, w Malborku, Tczewie, Pruszczu Gdańskim, Sztumie, Nowym Stawie i Nowym Dworze Gdańskim rozwijało się przetwórstwo płodów rolnych w młynach, cukrowniach i browarach (Mileska, 1998). Płody rolne do tych miast dowoziła kolej wąskotorowa

(1868–1888). Rozwijała się funkcja transportowa miast, poprzez budowę połączeń kolejowych i drogowych. Istotną dla regionu inwestycją kolejową była budowa mostu na Wiśle koło Tczewa (1851–1857). Na mierzei Wiślanej rozwijały się kąpieliska w Sobieszewie, Mikoszewie, Jantarze, Stegnie, Kątach Rybackich oraz Krynicy Morskiej (Łysicy), która stała się popularnym nadmorskim kurortem (Mileska, 1998). Spore zyski przynosiła też eksploatacja bursztynu oraz wyrób biżuterii.

Fot. 4. Tropy Elbląskie – kanał będący osią układu przestrzennego wsi olęderskiej typu ulicówki wodnej (fot. M. Szubert)

Fot. 5. Odrestaurowany podcieniowy dom olęderski w Marynowach (fot. M. Szubert)

W okresie międzywojennym (1920–1939) Żuławy Gdańskie i Żuławy Wielkie znajdowały się w granicach Wolnego Miast Gdańsk. Granica biegła przez zachodnią część Zalewu Wiślanego, wzdłuż Nogatu i Wisły aż do Tczewa, gdzie skręcała na

zachód. Zgodnie z postanowieniami Ligi Narodów, w tym autonomicznym mieście-państwie portem zarządzali Polacy i Niemcy oraz funkcjonowała tam Poczta Polska. Od 1922 r. Wolne Miasto Gdańsk włączono do polskiego obszaru celnego. W 1924 r. rozpoczęto w Gdańsku, na Westerplatte budowę polskiej, wojskowej składnicy tranzytowej.

W okresie międzywojennym rozbudowywano system irygacyjny Żuław. Najważniejszymi inwestycjami były elektryczne przepompownie. Największe z nich znajdują się w Rybinie oraz w Osłonce. Znajdujące się w każdej z nich pompy mogą przepompować 21 tys. m³ wody na sekundę (fot. 6). Stację pomp „Chłodniewo” w Rybinie zbudowano w 1930 r. Ta stacja pomp znajdująca się pomiędzy ujściem Linawy do Szkarpawy (różnica poziomów ok. 1,8 m) odwadnia polder „Chłodniewo” o powierzchni 22 tys. ha. Przepompownię w Osłonce uruchomiono w 1942 r. Pompy tam pracujące osuszyły Stobiecki Zakątek Zalewu Wiślanego, w miejscu którego powstał polder o powierzchni 22 tys. ha. położony 2,4 m p.p.m.

Fot. 6. Hala pomp w stacji pomp „Chłodniewo” w Tujsku (fot. M. Szubert)

II wojna światowa to wydarzenia zapisane ważnymi datami w historii Polski oraz miejsca szczególnie nie tylko dla regionu żuławskiego, lecz w wymiarze globalnym. Miejsca takie jak Westerplatte i Poczta Polska to symbole heroizmu Żołnierza Polskiego oraz Pocztcowców Polskich w obliczu wybuchu II wojny światowej. Stutthof z nadmorskiego kurortu przeobraził się w synonim cierpienia i martyrologii. Od 2 września 1939 r. aż do końca wojny – 9 maja 1945 r. – funkcjonował tam Konzentrationslager Stutthof. Tablica na granitowym głazie w Mikoszewie, nieopodal przeprawy promowej upamiętnia tzw. marsz śmierci ok. 12. tys. więźniów, podczas ewakuacji obozu w końcu mroźnego stycznia 1945 r. Styczeń tego roku to również masowa ucieczka ludności niemieckiej z Prus Wschodnich w obawie przed zbliżającymi się wojskami radzieckimi. Tragicznym symbolem tego eksudatu stało

się zatopienie przez radzieckie torpedy 30 stycznia 1945 r. statku Wilhelm Gustloff z ok. 10 tys. uciekinierów na pokładzie.

Rok 1945 przyniósł ogromne zniszczenia. Wycofujące się wojsko niemieckie uszkodziło wały wiślane oraz przepompownie w wyniku czego zalane zostały poldery. Ich osuszanie i przywracanie do użytkowania rolniczego trwało kilka lat. Wysiedlona została ludność niemiecka. Powojenne oblicze kulturowe tego regionu tworzyli osadnicy z różnych stron Polski, repatrianci z Wołynia, osadnicy z Francji (głównie polscy chłopci – emigranci z lat 20. XX w.) oraz Łemkowie przesiedleni tutaj w 1947 r. w ramach akcji „Wisła” (Justa, 2014).

Powojenne rolnictwo regionu zdominowane było przez Państwowe Gospodarstwa Rolne istniejące do 1990 r. Stąd w krajobrazie żuławskiej wsi pojawił się nowy element – dwukondygnacyjne bloki mieszkalne, których część zbudowano z wielkiej płyty. Dzisiejsze Żuławy należą do najważniejszych regionów rolniczych w Polsce. Wyróżniają je wielkoobszarowe gospodarstwa produkujące pszenicę, buraki cukrowe, ziemniaki i kukurydzę. Kilka z nich prowadzi „współcześni oledrzy”. Są to rolnicy, którzy w latach 90. XX w. przybyli z Holandii i zagospodarowali ziemię po rozwiązanych PGR-ach.

Żuławy Wiślane jako region turystyczny

Obiekty i walory krajoznawcze Żuław Wiślanych prezentuje kilka ponadregionalnych szlaków turystycznych: Szlak Bursztynowy, Szlak Latarni Morskich, Szlak Mikołaja Kopernika, Szlak Zamków Krzyżackich i Szlak Zamków Gotyckich (Szewczykowie, 2010).

Na szczególną uwagę zasługują szlaki turystyczne ukazujące walory oraz atrakcje przyrodnicze i kulturowe wyróżniające Żuławy na tle innych regionów. Przykładem jest Szlak Kanałem Elbląskim: Buczyniec – Jelenie – Całuny – jezioro Drużno – Elbląg (Szewczykowie, 2010), który rozpoczyna się na Pojezierzu Iławskim. Turyści mogą poznać unikatowy w skali światowej zabytek techniki – Kanał Elbląski, uznany w 2011 r. za pomnik historii. W Buczyńcu (na Pojezierzu Iławskim) znajduje się pochylnia dostępna do zwiedzania. W Izbie Historii Kanału Elbląskiego prezentowana jest historia kanału oraz film prezentujący zasady działania pochylni z suchym grzbietem. Można też zobaczyć maszynownię z bębniem, na którym nawinięta jest lina oraz kołem wodnym. Niezapomnianym jest widok statku wycieczkowego „płynącego” po trawie, który pokonuje suchy grzbiet pochylni oddzielający dolny i górny odcinek kanału. Gdy statek płynący do Elbląga pokona pochylnię Jelenie można obserwować krajobrazy Żuław – rozległą rolniczą równinę oraz przyrodę jeziora Drużno (fot. 1).

Kolejny szlak to Pętla Żuławska – droga wodna przez Wisłę Królewiecką – Nogat i Wisłę: Sobieszewo – Przegalina – Gdańska Głowa – Rybina – Sztutowa – Nowakowo – Elbląg – Michałowo – Tczew – Biała Góra – Kanał Elbląski. Na szlaku znajdują się unikatowe budowle hydrotechniczne niespotykane w innych częściach Polski. Należą do nich mosty zwodzone (np. w Rybinie i Drewnicy), most pontonowy (np. w Nowakowie), obrotowy Most Żuławskiej Kolei Dojazdowej w Rybinie, śluzy (np. Gdańska Głowa w Rybinie, w Przegalinie), wrota przeciwpowodziowe, przepompownie (np. w Rybinie i Osłonce).

Przeznaczone są dla turystów, niderlandzkimi wygnańcami, wiedzie Szlak Menonitów: Gdańsk-Kieźmark-Żuławki-Drewnica-Mikoszewo-Jantar-Rybina-Nowy

Dwór-Gdański-Lichnowy-Nowy Staw-Nowa Cerkiew-Lichnowy-Tropy Elbląskie-Raczki Elbląskie-Elbląg. Do najciekawszych miejsc należą unikatowe układy ruralistyczne – ulicówki wodne (np. Tropy Elbląskie, Tujsk) oraz wsie z domami podcieniowymi (np. Marynowy i Żuławki), wiatrakami typu holenderskiego (np. Palczewo) i cmentarze menonickie (np. w Stogach Malborskich).

Przestrzeń turystyczną Żuław Wiślanych wzbogacają pomniki historii: Gdańsk (pole bitwy na Westerplatte oraz miasto w zasięgu obwarowań z XVII w.), Kanał Elbląski – pomnik historii od 2011 r. oraz zespół zamku krzyżackiego w Malborku, wpisany w 1997 r. na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Na liście konwencji RAMSAR najcenniejszych obszarów błotno-wodnych znajduje się Rezerwat przyrody Jezioro Drużno – przyrodnicza perła Żuław (Wieczorek, 2018) (fot. 1).

Trasa szkolnej wycieczki geograficzno-krajoznawczej

W tabeli przedstawiono optymalny wariant szkolnej wycieczki krajoznawczej, który może być dowolnie modyfikowany, w zależności od możliwości organizacyjnych szkoły.

Tab. 2. Wycieczka Żuławy znane i nieznanne

L.p.	Miejscowość	Odległość	Czas dojazdu (w minutach)	Walory i atrakcje krajoznawcze przyrodnicze i kulturowe; tematyka geograficzna.
1 etap wycieczki				
1	Tczew	0		Krajobraz doliny Wisły; most kolejowy na Wiśle
2	Marynowy	25	30	Podcieniowy dom olęderski
3	Stogi Malborskie	21	30	Cmentarz Menonicki
4	Malbork	15	20	Zamek Krzyżacki
5	Buczyniec (Pojezierze Iławskie) Trasa wycieczki wykracza poza Żuławy, ponieważ na pochylni Buczyniec można zwiedzić Izbę Historii Kanału Elbląskiego oraz maszynownię.	60	70	Pochylnia na Kanale Elbląskim (Izba Historii Kanału Elbląskiego, maszynownia); przeciąganie statku po suchym grzbiecie pochylni)
5a	Buczyniec-Elbląg (rejs statkiem)	Rejs statkiem Buczyniec-Elbląg ok 5 godzin. Można wybrać inny, krótszy wariant rejsu np. Pochylnia Jelenie – Elbląg. Wówczas dodatkowy przejazd autokarem na trasie Buczyniec-Jelonki (10 km).		Rejs statkiem do Elbląga; rezerwat Jezioro Drużno

6	Elbląg			Dawne miasto hanzeatyckie; powojenna odbudowa lubeckiego układu urbanistycznego historycznego centrum miasta; funkcje miasta: administracyjna, gospodarcza i turystyczna
2 etap wycieczki				
7	Raczki Elbląskie	10		Najniższe miejsce obszaru Polski
8	Tropy Elbląskie	5	10	Profil gleby typu mada; wieś menonicka – ulicówka wodna;
9	Ostionka	21	35	Krajobraz najmłodszego polderu żuławskiego; krajobraz delty Nogatu; stacja pomp
10	Rybina Uwaga: z powodu gęstej sieci kanałów melioracyjnych oraz ograniczeniach tonażowych promów i mostów przejazd Ostionka – Rybina przez Nowy Dwór Gdański.	33	50	Stacja pomp „Chłodniewo” (zwiedzanie), most obrotowy Żuławskiej Kolei Dojazdowej, mosty zwodzone na Szkarpawie i Wiśle Królewieckiej; plenery filmowe seriali telewizyjnych „Pan na Żuławach” i „Czterej pancerni i pies”; powojenne osadnictwo na Żuławach.
11	Stegna	5	7	Turystyka na Mierzei Wiślanej
12	Stutowo	6	8	Muzeum Stutthof
13	Mikoszewo	15	20	Krajobraz Mierzei Wiślanej i ujścia Wisły; złoża bursztynu i ich eksploatacja; rozwój paleogeograficzny delty Wisły, regulacja sieci rzecznej w XIX w.; Przekop Wisły; rezerwat Ptasi Raj; przeprawa promowa na drodze 501 Krynica Morska – Gdańsk; zagospodarowanie turystyczne Mierzei Wiślanej na przykładzie Stegny i Jantaru
14	Drewnica	10	12	Relikty wiatraka typu holenderskiego; most zwodzony
15	Żuławki	5	7	Ołędzkie domy podcieniowe; rolnictwo na Żuławach Wiślanych
16	Przeгалina	10	12	Krajobraz doliny Wisły w Kiezmarku; śluz na Martwej Wiśle
17	Gdańsk-Sobieszewo	10	20	Kąpielisko morskie

3 i 4 etap wycieczki				
18	Gdańsk-Sobieszewo- Westerplatte Rejs statkiem Westerplatte-Zielona Brama ok. 50 min.	10	30	Port Północny; Westerplatte; rejs statkiem do Zielonej Bramy; Gospodarka morską (Gdańsk, Stocznia Remontowa, Stocznia Gdańska); dziedzictwo kulturowe Pomorza Gdańskiego: 1) Główne Miasto: Trakt Królewski, Wielka Zbrojownia, Kościół Mariacki, ul. Mariacka, Żuraw Gdański; 2) Stare Miasto: Poczta Polska, Muzeum II Wojny Światowej; 3) Droga ku Wolności: Pomnik Poległych Stoczniovców, Europejskie Centrum Solidarności

Źródło: Opracowanie własne

Podsumowanie

Przedstawiony projekt opiera się na założeniu, że aktywność uczniów podczas jego realizacji bazuje na inspiracji, entuzjazmie oraz pasji odkrywania i poznawania. Projektując wycieczkę geograficzno-krajoznawczą uczniowie wcielają się w rolę badaczy i odkrywców. To powoduje, że nauka geografii z obowiązku przeistacza się w pasję i radość poznawania. W projekcie istotnym czynnikiem aktywizującym uczniów jest powiązanie edukacji geograficznej w zakresie geografii kraju ojczystego z krajoznawstwem szkolnym. Jest to warunkiem entuzjastycznego nastawienia uczniów do realizacji projektu. Zdaniem T. Sadoń-Osowieckiej (2010) takie połączenie rozbudza ciekawość u uczniów, skłania do refleksji i stawiania pytań pozwalających na indywidualne odkrywanie świata. Zdaniem E. Biel i M. Szumiec (2013) wycieczki szkolne należą do zajęć bardzo lubianych przez młodzież. Uczniowie uznają je za najbardziej przydatną formę zajęć szkolnych, nauczyciele natomiast stawiają je na drugim miejscu po zajęciach lekcyjnych.

Przedstawiony projekt edukacyjny wpisuje się w warunki i sposoby realizacji treści nauczania oraz celów kształcenia geograficznego określone w podstawie programowej; przybliża najważniejsze cechy krajobrazu regionu Żuław Wiślanych, kształtuje umiejętność jego opisu oraz dostrzeganie oraz rozumienie zależności pomiędzy komponentami środowiska geograficznego i działalnością człowieka. Projekt poszerza wiedzę o kraju ojczystym i przyczynia się do przełamania stereotypowego postrzegania regionu. Ukazuje Żuławy Wiślane nie tylko jako deltę Wisły oraz region z żyznymi i urodzajnymi glebami, na których uprawia się pszenicę i buraki cukrowe, lecz również jako atrakcyjny region turystyczny, z obiektami i walorami krajoznawczymi rangi światowej, które są świadectwem jego rozwoju kulturowego oraz unikatowymi w skali kraju budowlami hydrotechnicznymi.

Projekt łączy edukację geograficzną z krajoznawstwem. Poprzez to umożliwia „wyprowadzenie” geografii ze ram „klasowo-lekcyjnych”, na szkolne zajęcia pozalekcyjne oraz pracę w terenie. Dzięki temu następuje przejście od kształcenia opartego na metodach podających do kształcenia poszukującego. Aktywność uczniów opiera się na entuzjazmie i inspiracji, co z kolei przekłada się na zainteresowanie uczniów

i przyjęcie przez nich roli krajoznawców, geografów, odkrywców. W zakresie projektu znalazła się również edukacja patriotyczna poprzez połączenie wiedzy geograficznej z historyczną.

W projekcie zawożono łączenie teorii z praktyką, pracę z mapą jako źródłem informacji oraz podstawą planowania wycieczki geograficzno-krajoznawczej. Kładzie nacisk na kształtowanie umiejętności obserwacji krajobrazu (krajobraz równiny aluwialnej, krajobraz rolniczy), skutków procesów naturalnych (np. akumulacja osadów, zarastanie jeziora, tworzenie się torfu i mady), antropogenicznych (zakładanie osiedli na terenach podmokłych, ich osuszanie i przekształcanie w użytki rolne). Uczniowie kształtują również umiejętność odpowiedniego przygotowania się do wyjazdu turystycznego.

Literatura / References

- Angiel, J., Szarzyńska, A. (2006). Metoda projektu w edukacji geograficznej. *Geografia w Szkole* 6(67), 12–16.
- Atlas geograficzny Polska, kontynenty, świat, szkoła podstawowa 5–8.* (2019). Warszawa: Nowa Era.
- Barwinek, G. (2005). Metoda projektu w edukacji regionalnej. *Geografia w Szkole*, 2(58), 41–49.
- Biel, E., Szumiec, M. (2013). Wykorzystanie walorów turystyczno-krajoznawczych wycieczek szkolnych w procesie dydaktyczno-wychowawczym. W: Campion M. (red.), *Changing the world: social, cultural and political pedagogies in civic education*. Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, 181–194.
- Głodek, J. (1967). Dolna Wisła. W: Kolago C. (red.), *Z biegiem Wisły*. Warszawa: Wydawnictwo Geologiczne, 418–483.
- Głowacz, A., Lechowicz, A., Lechowicz, M., Stankiewicz, P. (2017a). *Geografia 7 podręcznik*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Głowacz, A., Lechowicz, A., Lechowicz, M., Stankiewicz, P. (2017b). *Geografia szkoła podstawowa program nauczania szkoła podstawowa klasy 5–8*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Groenwald, M. (2017). Interdyscyplinarne podejście w edukacji geograficznej. *Geografia w Szkole*, 4(69), 30–32.
- Justa, J. (2014). Osadnicy na Ziemi Malborskiej w 1945 roku. Zmiany ludnościowe i kształtowanie się życia społecznego. W: Gąsiorowski A., Hochleitner J. (red.), *Żuławy w 1945 roku*. Sztutowo: Muzeum Stutthof, 175–182.
- Jóźwiak, E. (2006). Osobliwości przyrody wysp południowego Bałtyku. *Geografia w Szkole*, 5(59), 26–38.
- Kondracki, J. (2009). *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalski, R. (2016). *Ostróda Hawa-Elbląg Z dziejów żeglugi śródlądowej*. Olsztyn: Edytor Ers.
- Malarz, R., Szubert, M., Rachwał, T. (2017). *Planeta Nowa 7*. Warszawa: Nowa Era.
- Marszałek, Ł. (2016). Pieszka wycieczka szkolna w edukacji regionalnej. *Słupskie prace geograficzne*, 13, 151–162.
- Metoda projektu w szkole. Seria dziś i jutro (gimnazjum/wiedza o społeczeństwie)*. Warszawa: Nowa Era, <https://www.dlanauczyciela.pl/756,metoda-projektu-w-szkole-pdf>
- Michalczyk, J. (2018). Krajoznawstwo i turystyka w edukacji jutra. *Geografia w Szkole*, 68(2), 42–44.

- Mileska M., I. (1998). *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lechowicz, A., Lechowicz, M., Stankewicz P., Głowacz, A. (2018). *Geografia 5 podręcznik*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Plit, J. (2010). Naturalne i antropogeniczne przemiany krajobrazów delty Wisły, *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 13, 13–28.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem, Szkoła podstawowa, Geografia*, (2017). Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej. Pozyskano z www.reformaedukacji.men.gov.pl
- Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 25 maja 2018 r., w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki*.
- Sadoń-Osowiecka, T. (2010). Krajoznawstwo i turystyka szkolona jako edukacyjna alternatywa – konteksty przyrodnicze, społeczne, kulturowe i pedagogiczne. *Problemy Ekologii*, 3(14), 156–161.
- Słobodzian, M. (2018). Projekt edukacyjny jako metoda aktywizująca. *Geografia w Szkole*, 2(70).
- Starkel, L. (2001). *Historia doliny Wisły od ostatniego zlodowacenia do dziś*. Monografie Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, 2.
- Szewczykowie I., R. (210). *Szlaki turystyczne*. Warszawa: carta blanca.
- Szlajfer, F., Zaniewicz, Z., Rachwał, T., Malarz R. (2018). *Planeta Nowa 5*. Warszawa: Nowa Era.
- Szkułat, E., Głowacz, A., Adamczewska, M., Dzięcioł-Kurczoba, B., Maj, D. (2014). *Praca z uczniem uzdolnionym geograficznie Poradnik dla nauczycieli*. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji, <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/682/>
- Szukalski, J. (1975). *Żuławy Wiślane*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Tuz, E.M., Dziedzic, T. (2017). *Program nauczania geografii dla szkoły podstawowej – Planeta Nowa*. Warszawa: Nowa Era.
- Wieczorek, M., Nadstawna, A. (red.), (2018). *Polska niezwykła*. Warszawa: Demart.
- Zaparucha, A. (2006). Projekty edukacyjne w Polsce i Wielkiej Brytanii. Nauczanie geografii metodą projektu. Propozycja lekcji w gimnazjum, *Geografia w Szkole*, 6(59).

Notka biograficzna o autorze: Mariusz Szubert, dr hab., absolwent geografii na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Doktor habilitowany nauk o Ziemi w zakresie geografii, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, kierownik Zakładu Turystyki i Badań Regionalnych. Autor kilkunastu publikacji naukowych z zakresu paleogeografii Wyżyny Woźnicko-Wieluńskiej, geostatystyki oraz geografii turystycznej Polski i krajoznawstwa. Autor podręcznika do geografii wydawanych przez Wyd. Nowa Era: *Planeta Nowa dla 3. klasy gimnazjum* (2004–2019) oraz współautor podręcznika do geografii *Planeta Nowa 7 dla uczniów szkoły podstawowej*. Główne zainteresowania naukowe: paleogeografia Wyżyny Woźnicko-Wieluńskiej, turystyka przyrodnicza i kulturowa w Polsce.

Biographical note of author: Assoc. Prof. Mariusz Szubert Ph.D is the head of tourism and regional research department. The author of several research articles. Mostly focused on paleogeography of Woźniki-Wieluń upland, geostatistics, tourism geography of Poland, and Heritage tourism. His main research interests are paleogeography of Woźnicko-Wieluńska upland, nature and cultural tourism. He is also the author of student's book for geography classes.

e-mail: mariusz.szubert@up.krakow.pl